

DE BLAAUWE SCHORTELDOEK

VAN BOERDERIJ TOT VILLA

Co Winnips

Wie vanuit De Bilt richting Zeist gaat over de N 237, zal zich bij het passeren van de Schorteldoeksesteeg mogelijk afvragen waar die bijzondere naam vandaan komt. Voorbij de huisnummers 21 en 19 ziet de passant dan een mooie witgeschilderde villa met nummer 17 en op het voorerf een ijzeren hek met op de linkse hoekpaal van de toegang de letters Blaa... Dit laatste nu is het restant van de benaming die vijftig jaar geleden nog op de twee hoekpalen te zien was: Blauwe Schorteldoek.

*Tot ver in de twintigste eeuw stond de naam van de Blauwe Schorteldoek op de hoekpalen van het hek.
Foto archief E. Drees*

Schorteldoek werd vroeger ook geschreven als schoteldoek en in een Noord-Hollands Sintmaartenlied zingen kinderen dat 'ouwe wijven schutteldoeken' dragen. Dat dit woord de betekenis van schort of voorschoot heeft, is goed te aanvaarden, maar waarom is juist die naam gekozen? Het is een overgeleverd verhaal, dat enkele honderden jaren geleden in deze omgeving een kind, gewikkeld in een schort, te vondeling werd gelegd. De vondeling werd door de Biltse kerkenraad gedoopt als Mina van de Schorteldoek. Dit moet dus gebeurd zijn na de Hervorming, na 1517. Is het toeval dat die naam ook voorkomt in een Amersfoortse akte van 11 juli 1548: Geryt Gerytse van de Schoerteldoek? Of is hiervoor een andere verklaring mogelijk? Deze en veel andere gegevens zijn vermeld in enkele artikelen van de

Van der Poll-Stichting (zie Bronnen). De Blauwe Schorteldoek is het eerst als boerderijnaam officieel vermeld in 1648, maar de Blauwe Schorteldoek bestond toen al langer. Gerrit Reijers werd eigenaar en had daarmee ongeveer vijf ha grond op Bilts grondgebied, behorend onder Oostbroek. Hij kocht de Blauwe Schorteldoek van de erven Anthonis Hendricks.

Uit de rijke historie die de auteurs Galis en Emmer beschrijven is op te maken wie op de Blauwe Schorteldoek woonden als eigenaar of pachter. Er was vaak een wisseling van eigenaar en van pachters die soms het huis bewoonden en het gehele stuk grond huurden of een deel daarvan. Daarbij leek het niet moeilijk om grenzen te overschrijden. Soms werd vanuit de

Zeister Kroost een stuk grond gehuurd of gekocht dat tot de Biltse Blaauwe Schorteldoek behoorde of andersom. Wie wil verkennen, zal na het genoemde huisnummer 17 van de Blaauwe Schorteldoek ook de nummers 15 en 13 dienen te passeren en zelfs de Kroostweg-Noord moeten inslaan, want volgens een adresboek van De Bilt en Bilthoven uit 1971 en een latere uitgave woonden daar op de Kroostweg-Noord 177 ook een of meer Biltaren. Dat is nu ook nog zo.

*De Blaauwe Schorteldoek op een foto van 1977
Foto archief E. Drees*

Terug naar vroeger. De Kroost was het aangrenzende gebied en daarover geven de auteurs tegelijk veel informatie. Dit toont de verwevenheid van beide gebieden aan. Toen De Kroost een kleine 'ambachtsheerlijkheid' werd en daarmee beperkte rechtsbevoegdheid kreeg, ging de Blaauwe Schorteldoek op het eind van de achttiende eeuw daarvan deel uitmaken.

Het grondoppervlak - en in samenhang daarmee - het gebruik ervan en de bebouwing blijken in de loop van de geschiedenis sterk te variëren: in 1650 was er ongeveer vijf ha voor landbouw en veeteelt beschikbaar, in 1702 was er plusminus acht ha en dan groeit het perceel na verschillende uitbreidingen aan tot wel 31 ha. Dat lijkt een aanzienlijk landgoed, maar vergeleken met de bezittingen van de rijke adel was de omvang bescheiden. Dat territorium - veelal door huwelijk,

vererving en aankoop vergroot - kon vaak beter in vierkante kilometers worden uitgedrukt. Men had een kasteel of uitgebreid landgoed en daarbij hoorde een lange oprijlaan en een of meer zichtlijnen, zodat men een fraai en ook ruim uitzicht had naar verschillende kanten en dat kon nuttig zijn als ooit aanvallers hun kwade bedoelingen wilden uitvoeren. Soms werd een bestaande weg zelfs in de gewenste richting verlegd. Dat gebeurde bijvoorbeeld ten behoeve van de bewoners van Vollenhoven, die een rechtstreekse blik op de Amersfoortseweg verkregen. Zo vertelde Lies Haan in een van haar dialezingen over Utrechtse landgoederen. De Blaauwe Schorteldoek was gerust tevreden met een niet zo directe inkijk in de - nu verdwenen- Oude Woudenbergse Zandweg.

Het land van de Blaauwe Schorteldoek bleef meer dan een eeuw dezelfde oppervlakte houden, al waren er grensverleggingen, maar in 1922 - een cruciaal jaar - toen de Blaauwe Schorteldoek verkocht werd, was nog maar de helft over: 5.71.50 ha in De Bilt en 10.10 ha in Zeist.

De Blaauwe Schorteldoek had voor landbouw, veeteelt en eigen voedselvoorziening 'bijgebouwen' nodig. In 1782 worden genoemd: twee hooibergen, een schaphok, een wagenshuur, een bakhuis en een karmolen. Er was toen in De Bilt 7.36 ha land en in Zeist meer. In 1922 waren er: twee hooibergen, een bakhuis, een wagenshuur en een grote veeschuur. Verder waren er tot 1922 met wat wisselende aantallen een dertigtal koeien, vier paarden, schapen en varkens. Voor een bedrijf van die omvang waren er als regel vier vaste knechten en een meid in dienstbetrekking.

In het volgende overzicht zijn de voornaamste eigenaars, bewoners en pachters weergegeven.

De Blaauwe Schorteldoek tot 1900

Eigenaar en/of bewoner	Pachter, soms ook bewoner
1636 en eerder A. Hendricks	
1648 Gerrit Reijers	
1692 zoon Reijers, Jan Gerrits	
1720 Fam. De Leeuw (x J.A. v. Scherpenzeel)	
1748 G.F. v.d. Capellen	
Weduwe V.d. Capellen	1755 H. de Waal (x Gr. van 't Wijkerbroek)
1759 A. Claassen v.'t Wijkerbroek	1761 Weduwe De Waal (Gr. van
Haksvoort)	
1764 G.Th. v.d. Capellen	Gijsb. van Haksvoort
1769 J.J. de Geer (belening)	
1779 Fam. V.d. Capellen	Willem van Haksvoort-De Waal
1782 Weduwe V. Haksvoort-De Waal	J.J. de Geer
Erven Baron De Geer-Mackay	Steven Stam
1796 Erven Mackay	Weduwe Van Haksvoort
1805 W. van Dam (x Dina van Wijk)	G. van Woudenberg (x W. de Rooy)
1806 D. van Dam-Van Wijk	T. v.d. Berg (x W.Doornbal)
1825 Hendrik van Wijk	C. v.d. Berg
1831 F.N. van Bern (burgem.v.Zeist)	
	Helm. van Maanen
1853 J.M.C. v.d. Muelen-Van Bern	
1871 F.N. v.d. Muelen (x W. Vastwijk)	Weduwe P. van Ettikhoven
	Rijk van Ettikhoven
1898 P.N. v.d. Muelen	

Uit het chronologisch overzicht is op te maken, dat het landgoed niet duidelijk de naam van één familie blijft dragen. Bij overlijden van de eigenaar gaan (aangetrouwde) familieleden wel vaak de boerderij of de grond beheren. Maar meermalen worden het geheel of alleen de grond of delen van de grond verpacht. De eigenaar woont dus vaak niet op de Blaauwe Schorteldoek. Overigens is uit de beschikbare informatie van Galis en Emmer niet altijd te reconstrueren wie precies de eigenaren of pachters waren en gedurende welke perioden. Het overzicht geeft niet alle details. Galis zegt ook, dat in zijn onderzoek bepaalde hiaten nog niet opgelost konden worden. Complicerend is verder, dat de wisseling van kopers en pachters te maken heeft met het aangrenzende Kroostgebied en dat dus tegelijk met alle wijzigingen een stuk

familiegeschiedenis van de Kroost 'meegenomen' is.

De gegeven jaartallen geven een beperkt beeld. Over het wel en wee van de Blaauwe Schorteldoek en zijn bewoners is daaruit weinig af te lezen. Maar er gebeurde veel, landelijk en in de streek rond Blaauwe Schorteldoek, Utrecht en Zeist. Toegespitst op Blaauwe Schorteldoek en De Bilt is het nu volgende over de kerkelijke afscheiding.

De Blaauwe Schorteldoek en de Afscheiding

In De Bilt speelt zich een kerkgeschiedenis af die hier beschreven moet worden, omdat inwoners van De Bilt en de Biltse locatie de Blaauwe Schorteldoek hier een belangrijke functie hadden. Kerkleiders zetten in 1816 de *Drie Formulieren van Enigheid*, die de Dordse synode had

vastgesteld, aan de kant. Zij besloten tot een 'collegiaal kerkbestuur' en Koning Willem I was de opperste leider. Ik volg hier en verder het boek van M.K. Treur: *Gebouwd op het Fundament*. (zie bronnen) In 1834 trad een scheuring op en werd gesproken over de Afscheidenen. Die zouden dus te maken krijgen met een wereldlijke overheid die aparte kerkdiensten van niet-rechtzinnigen moest verhinderen. Toch ging Hermanus Veenendaal van De Bilt afscheidenen bijeenroepen in zijn woning op de Akker. Daar waren op 18 september wel zestig mensen bijeen, ook uit Zeist en Maartensdijk. Dat vroeg om een reactie en die kwam. De gouverneur van Utrecht (een functie als de huidige commissaris van de koningin) schreef nu, dat een militair detachement zou ingrijpen als op de geplande datum van 25 september meer dan 20 personen zouden deelnemen aan de kerkelijke bijeenkomst. Dit snelle optreden van de overheid kreeg een even directe reactie. De separatisten hielden zich in en kwamen nu twee keer bijeen met acht en veertien volgelingen.

Toch werd hen waarschijnlijk deze Biltse grond te heet onder de voeten. In de Blaauwe Schorteldoek, gepacht door C. van den Berg, voelde men zich veiliger en de hofstede was voor betrokkenen uit De Bilt en Zeist goed bereikbaar. Er kwam bij, dat Van den Berg een van de afscheidenen was, of met hen zeer sympathiseerde, zoals later blijkt. Merkwaardig was, dat de burgemeester van Zeist, Frans Nicolaas van Bern, eigenaar was van dit landgoed en blijkbaar geen bezwaar had tegen de kerkdiensten die zijn pachter voor belangstellenden toestond. Maar de gouverneur kwam op de hoogte van deze activiteit en tikte de burgemeester op zijn vingers.

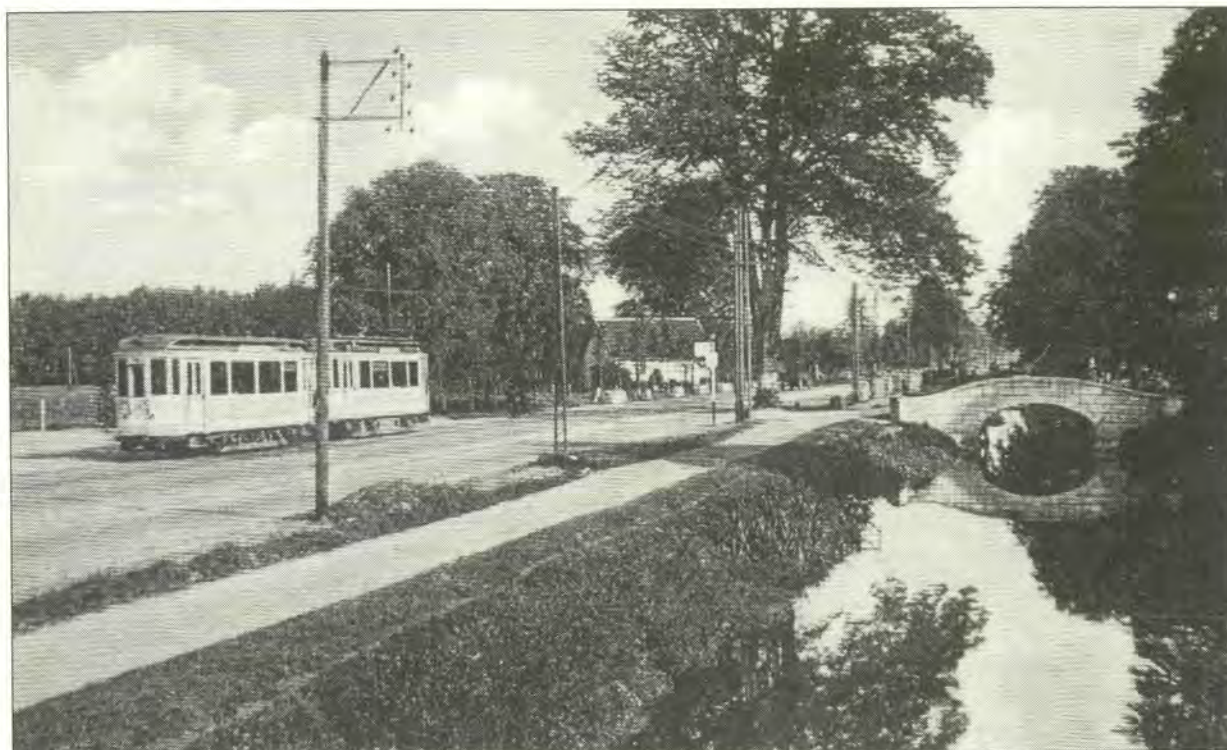
Van Bern schreef in zijn verweer, dat hij de diensten van de afscheidenen inderdaad had toegestaan, maar oogluikend. Verlof had men hem nooit gevraagd. Maar nu blijkt ook, zo schrijft hij, „dat ik niet zoo onverdraagzaam ben

als men mij in het adres wil doen voorkomen”. Over een dreiging met militair ingrijpen lees ik hier niet. De brief was gedateerd 2 december 1842, Van den Berg was evenwel al voor die tijd als pachter vertrokken en was in Zeist gaan wonen. (Treur, p.14) Aan te nemen is, dat de bijeenkomsten in de Blaauwe Schorteldoek nu gestaakt of minder bezocht werden, mogelijk ook een andere leiding kregen. De aandacht verplaatste zich naar Zeist. Daar was op 26 augustus de Afscheiden Gemeente Zeist geïnstitueerd, waarbij broeder C. van den Berg en H. Veenendaal, de eerdergenoemden dus, een functie kregen. De Erkenning volgde nog in 1842 en de erediensten werden gehouden in een gebouw aan de Heuvel in Zeist. Deze locatie was aangekocht door Van den Berg en hij verhuurde deze aan de gemeente van afscheidenen: hij was dus meervoudig betrokkene.

Rond 1900

In 1898 kreeg Van der Muelen, aangetrouwd lid van de eerdergenoemde familie Van Bern, toestemming voor sloop van de mogelijk verouderde boerderij. De voorgevel ging nu uitzien op de Utrechtseweg en de belangrijkste toe- en uitgang werd daar nu aangebracht. Huis en landerij besloegen altijd nog meer dan 30 ha en als pachter worden familieleden Van Ettikhoven genoemd.

De Utrechtseweg was het oude pad niet meer, maar werd al meer verkeersader. Al jarenlang reden de diligences van Paul Dieges tweemaal per dag de afstand Zeist-Utrecht. Later opende ook Jan van Wijk zo'n dienst. Maar een grote verandering diende zich aan toen men een tramlijn wilde. Nu moest er een vaste railbaan komen voor tramwagons die door paarden getrokken zouden worden. In 1879 was het zover. De reizigers hoefden hun hand maar op te steken en de tram stopte voor hen. Zij moesten dan wel een of twee dubbeltjes neertellen (vier of acht eurocent) voor de reis naar De Bilt, Zeist of Utrecht. De

De Blaauwe Schorteldoek zag de paardentram en andere vervoermiddelen komen en gaan. Hier passeert de elektrische tram uit Zeist het Van Boetzelaerpark op weg naar Utrecht in 1930.

Foto archief J. van de Heuvel

zitplaats eerste klas was uiteraard een of twee stuivers duurder.

In 1903 werd de gezellige handmatige afstandsbediening afgeschaft. Er kwamen nu vaste halteplaatsen. Voor de prijs van 30 cent konden reizigers van Zeist in 62 minuten in Utrecht arriveren. De reis duurde lang, omdat de tram ook een soort bodedienst vervulde en dat was voor de toenmalige reizigers geen onoverkomelijk bezwaar. Daarnaast was er ander verkeer. Al meer vélocipèdes en automobielen passeerden de Blaauwe Schorteldoek. Er waren nog geen files, maar wel hondenkarren, koetsen en veewagens, evenals handkarren en bakfietsen. De leveranciers hadden die immers nodig, want de bakker, slager, melkman en de kruidenier kwamen graag aan huis om een bestelling te noteren of af te leveren. Ook de schillenman had vaste klanten en af en toe doorbraken vis- en lorrenboer de geluidsbarrière met hun vocale kunst. De trammanagers werden onrustig toen in 1901 de spoorwegmaatschappij een lijn opende van Zeist naar Utrecht via

Bilthoven. Zo'n rit kon in 23 minuten afgelegd worden. Het gevolg was, dat het aantal passagiers voor de paardentram verminderde. Toen in 1909 de elektrische tram ging rijden nam de belangstelling voor dit vervoer weer toe. De tram reed toen met het nogal bijzondere trolleysysteem. De trekpaarden van de paardentram werden nu geveild en ze gingen grif van de hand. Zo veranderde de samenleving, niet alleen in het verkeer.

Rond 1922

Na 1900 waren er kleine veranderingen aan erf en huis van de Blaauwe Schorteldoek. Zo wordt vermeld, dat het pand in 1906 tot 'villa' verbouwd werd. Er was nog steeds 31 ha grond, gehuurd door de familie Van Ettikhoven. Maar in 1922 veranderde er veel, want Van der Muelen wilde alles verkopen en Geurt van Ettikhoven moest de Blaauwe Schorteldoek verlaten. Rijk Rijkssen, bouwkundige, kocht nu de Blaauwe Schorteldoek en ging het pand zelf bewonen. Ook hij bracht veranderingen

aan, vooral aan het pand zelf. Aan de achterzijde liet hij een mooie uitbouw aanbrengen met een balkon. Daar en op het terras eronder kon men zich heerlijk verpozen, het huis werd nog meer villa. Rust kon men ook vinden op het ruime, bomenrijke achtererf dat hier en daar zitgelegenheid bood. De verschillende schuren bleven overwegend intact. Binnen de begrenzing Utrechtseweg, Schorteldoeksesteeg, Kroostweg-Noord, Noordweg veranderde veel. Er werden huizen bijgebouwd die de nummers 1a, 1b enz. kregen. De Blauwe Schorteldoek had verschillende uitgangen en het aantal daarvan werd nu verminderd. Het hek aan de wegkant had in het midden een brede ijzeren toegangspoort en daarnaast een kleiner poort. Die brede ingang had op de hoekpalen nog de benaming Blauwe Schorteldoek. Tot in de jaren zestig van de vorige eeuw was dit opschrift nog intact. De brede toegang is nu verplaatst naar links, terwijl de smallere poort zich nu rechts bevindt. Zoals gemeld zijn op de linkse hoekpaal nog enkele letters van de oude naam zichtbaar. Successievelijk veranderde ook veel aan het resterende grondgebied. Er bleef na 1922 toch nog ruim vijftien ha grond over. In 1932 vestigden de fraters van Utrecht een kweekschool op veertien ha grond van de Blauwe Schorteldoek. Toen enkele decennia later de kweekschool werd opgeheven kwam er ruimte voor de gebouwen van de PGGM. Op de overgebleven grond bouwden de fraters het klooster en binnenkort hopen zij tot aanbouw te kunnen overgaan volgens de ingediende plannen.

Rond 1936

In 1936 verwierf notaris H.G. Holsteijn de Blauwe Schorteldoek en vestigde zich daar ook. De grond had nu een oppervlakte van 22.35 are, een fractie van wat het was. Huisnummer 1, ook als nummer 7 genoteerd, werd later nummer 17 en dat is nu nog zo. Het verkeer op de Utrechtseweg is in de volgende jaren bijzonder

toegenomen. Het aantal buslijnen, luxewagens en andere verkeersmiddelen steeg enorm en vroeg weer aanpassingen van de Utrechtseweg.

In 1950 overleed H.G. Holsteijn en de weduwe Holsteijn-Van der Hoop bleef het pand bewonen.

In 1987 volgde haar dochter, Sibenda Mary Holsteijn haar op. Zij overleed in 1998, 91 jaar oud. In 1999 was de kleinzoon van de eerstgenoemde Holsteijn eigenaar van de Blauwe Schorteldoek.

Hij hecht grote waarde aan het behoud van dit goed, dat men - gezien de herhaalde voortzetting van de naam - een familieerfgoed mag noemen. Hij leidde mij rond in de vele kamers van de villa. Ooit heeft hij bij zijn grootouders korte perioden vertoefd op een kamer van de verdieping. In vakanties vond hij hier heerlijke ontspanning, ook in de omgeving. En in zijn studietijd was hij hier graag om zich te kunnen concentreren op de taken die zijn studie hem stelden.

De tuin - zo ondervond ik - is qua oppervlakte, ligging en mogelijkheden een benijdenswaardige ruimte. Er is hier enige orde geschapen door onderhoud, zoals onder andere het snoeien van bomen en struiken. Er is een klein terras ontdekt dat als een soort zitkuil moet hebben gediend. Traptreden zijn nog zichtbaar. Aan de schuren zal nog de nodige aandacht besteed moeten worden.

Het aanzien van het erf is verbeterd, maar de grootste zorg is uitgegaan naar de villa die ondermeer een nieuw dak behoefde. De (blauwe) luiken hebben een grondige schilderbeurt ondergaan, evenals het andere houtwerk. Ook de elektrische leidingen, gastoevoer, waterleiding en andere voorzieningen zijn gecontroleerd en zo nodig hersteld of gewijzigd.

Klaar is het huis nog niet, maar eigenaar en echtgenote zullen het te zijner tijd graag betrekken.

Daarmee zal dit bijzondere Biltse pand met rijke historie weer een goede bestemming krijgen en de naam Blauwe Schorteldoek met ere voortzetten.

Bronnen:

- Emmer, H., *Het kruispunt tussen Zeist en De Bilt*. Bulletin Van der Poll-Stichting 1971, 64-70.
- Galis, K.W., *De boerderij de Blauwe Schorteldoek*. Bulletin Van der Poll-Stichting 1977, 21-63.
- Treur, M.K., *Gebouwd op het Fundament. Voorgeschiedenis, wording en ontwikkeling van de Gereformeerde Gemeente te Zeist*. Zeist, 1991.
- Heuvel, Jan van de, *Het Zeister Spoor I en II*, De Biltse Grift. 10e jaargang, nr. 2 en 3.
- Steenmeijer, A., *De Zeister tram. De elektrische tram Utrecht-Zeist 1909-1949*. Schoorl, 1985, 2^e druk.

Met dank aan Ellen Drees, H.G.Holsteijn en Historische Kring d'Oude School.

DE KERK DIE NOOIT GEBOUWD WERD

Hans de Groot

Is dit uitzonderlijk ? Nee, ongetwijfeld niet. In de lange historie van de kerkenbouw zal dit talloze malen zijn voorgekomen. De niet-uitgevoerde ontwerpen verdwenen doorgaans in de vergetelheid. Dit was ook het geval bij de kerk waarover ik u wil verhalen.

Ik was in ons gemeentearchief op speurtocht naar de bouwactiviteiten van clubhuizen voor de scoutinggroep Ben Labre. Die activiteiten vonden sinds de oprichting van deze groep in 1931 regelmatig plaats op de terreinen achter de St. Michaëlkerk en de St. Michaëlschool aan de Kerklaan. Tijdens het zoeken in de bouwdoSSIers van de St. Michaëlkerk, viel mijn oog op een bouwtekening van een mij volslagen onbekend kerkgebouw. Onder deze tekening de tekst 'St. Michaëlskerk te De Bilt'. Het was een fors in rode baksteen uitgevoerd gebouw met een markante vierkante toren.

De geschiedenis van de St. Michaëlparochie begint in 1894. Voor die tijd moesten de Biltse katholieken naar Utrecht ter kerke. De laatste jaren voor de oprichting van de Biltse St. Michaëlparochie kerkte men in de kerk van Onze Lieve Vrouwe Ten Hemelopneming aan de Biltstraat, die in de zeventiger jaren werd gesloopt. Het initiatief tot de stichting van een nieuwe parochie in De Bilt ging uit van de pastoor van deze Utrechtse kerk, pastoor T.S. Roes, de latere deken van Utrecht. De vervol-

gens in De Bilt benoemde bouwpastoor H.M. Remmers wist met financiële steun van zijn vermogende zuster, mevrouw W. Franken-Remmers in 1894 de eerste St. Michaëlkerk aan de huidige Kerklaan tot stand te brengen. Het was een door Alfred Tepe ontworpen neogotisch kerkgebouw met aangebouwde pastorie.

De St. Michaëlparochie groeide gestaag tot een omvang die nauwelijks meer te bedienen was in dit kerkgebouw. Oplossingen als het celebreren

van steeds meer heilige missen haalden de druk tijdelijk wel wat weg. Toch werd het steeds duidelijker dat afscheid nemen van het kerkgebouw van Alfred Tepe onontkoombaar was en dat er voor de St. Michaëlparochie een nieuwe en grotere kerk zou moeten verrijzen. Tegen het einde van de jaren dertig werd contact gezocht met het architectenbureau B.J. Koldewey te Voorburg voor het ontwerp van een nieuwe kerk met pastorie. Er was echter wel een probleem. Tijdens de